

Практичне заняття 2

СТИСЛА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ ЯК ПРОВІДНОЇ ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Мета: одержати уявлення про ТКР як форму географічної освіти та виховання особистості.

Теоретичні відомості

Основи застосування головних форм ТКР у процесі навчання й виховання дітей було закладено видатними світовими та українськими педагогами: Ф. Діствергом, Й.-Г. Песталоцці, Я.-А. Коменським, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковородою, О. Духновичем, Б. Грінченком, К. Ушинським, Т. Лубенцем, С. Русовою; у різний час положення окремих аспектів краєзнавства формували відомі науковці й методисти: Д. Багалій, М. Баранський, Замковим, Ф. Заставним, Л. Зеленською, І. Ковальчуком, М. Кострицею, М. Крачилом, В. Крулем, В. Кубійовичем, О. Мариничем, Я. Мариняком, Ф. Матвієнко-Гарнагою, І. Ровенчаком, С. Рудницьким, С. Русовою, П. Рутинським, Т. Тетерським, П. Тутковським, О. Шаблієм, П. Шищенком, М. Янком та ін.

Перші ідеї застосування позакласних форм навчання як провідного засобу виховання розглядали ще за часів античності, середньовіччя та Відродження, але сучасного втілення вони набули лише наприкінці ХІХ ст. Принципи екологічного виховання окреслено в первинних формах навчання та освіти - у казках та легендах, козацькій освітньо-виховній спадщині й усній народній творчості більш пізнього періоду. На попередніх етапах розвитку людства, коли життя кожної конкретної людської спільноти прямо залежало від умов її існування, екологічне виховання, розпочате з колиски, тривало все життя людини. Пізніше, із розвитком цивілізації, коли з'явилися перші заклади освіти, що забезпечували спадкоємність педагогічних надбань, краєзнавчі та екологічні форми навчання стали набувати особливого значення.

Зокрема, педагогічні засади формування норм поведінки в суспільстві та природі, закладені князями Київської Русі - Ярославом Мудрим та Володимиром Мономахом, пізніше згадували Г. Сковорода й видатні просвітники епохи Відродження - Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.- Г. Песталоцці, Ф. Дістверг, без них стали неможливі освіта й виховання в ідеях російських та українських учених-просвітників - М. Ломоносова, Д. Багалія, М. Грушевського та багатьох інших, вони стали неодмінним складником навчального процесу завдяки обґрунтуванню методик видатних педагогів - Русової, К. Ушинського, О. Макаренка та В. Сухомлинського.

П. Русин вбачав у єднанні з природою спосіб морального виховання та вдосконалення людей. Сучасником П. Русина був Еразм Роттердамський, який сформулював першочергові завдання освіти в такому порядку: плекання; благочестя; сумління; підготовка до життя в суспільстві; прищеплення гарної поведінки шляхом упровадження в освітню галузь форм позакласної роботи в сучасному розумінні.

На початку ХІХ ст. завдяки ідеям М. Ломоносова в навчальну програму було включено курс «Вітчизнознавство», що передбачав ознайомлення в школі з географією навколишньої місцевості, яке ґрунтувалося переважно на

безпосередніх спостереженнях. Пізніше вітчизнознавство та батьківщинознавство було замінено на краєзнавство.

Ідеї поєднання фізичного та духовного виховання у формуванні особистості було втілено в діяльності так званих «альпійських товариств», що почали функціонувати в країнах Західної Європи з 1860 р. На теренах сучасної України аналогом таких закладів стали Кримсько-Кавказький гірський клуб (ККГК), перше відділення якого розпочало свою діяльність у Ялті в 1891 р., і товариства «Рута» й «Пласт» на західноукраїнських землях. Якщо діяльність ККГК включала широке коло питань щодо краєзнавчих досліджень Криму, підвищення рівня національної самосвідомості громадян, організації екскурсій та розвитку туристичної сфери регіону, то «Рута» і «Пласт» були прототипами сучасних скаутських організацій.

У 70-х рр. XIX ст. провідні педагоги країни почали висловлювати ідеї стосовно патріотичного виховання дітей, орієнтованого на врахування особливостей природи, географічного розташування, клімату певної території та історії рідного краю. Зокрема, наприкінці XIX ст. засади шкільного краєзнавства заклала відомий педагог і просвітник С. Русова, яка була активною прихильницею методики вільної школи М. Монтесорі, що передбачала органічне, природне одержання уявлень про навколишній світ, а тому вона вважала, що прищепити дитині національні риси можна, лише орієнтуючись на навколишнє середовище. Вона писала, що *«...треба добре знати свій край, бо рідна земля все одно, що велика сім'я, а земляки - все одно, що родичі, тільки навчаючись любити і свідомо ставитись до свого люду, до свого краю ми навчимося шанувати і других людей...»**.

Перші геоботанічні екскурсії в регіоні як частину навчального процесу було організовано та впроваджено в освіту І. Акінфієвим наприкінці XIX - на початку XX ст. на Катеринославщині. Екскурсії мали на меті ознайомлення учениць з особливостями живої природи та правилами екологічної поведінки.

Краєзнавчі методи у вищу освіту впроваджував Д. Яворницький - професор, директор Дніпропетровського історичного музею, який розробив курс «Краєзнавство» для студентів історичного факультету.

Важливий внесок у застосування краєзнавчих методів в освіті в нашому регіоні зробив видатний педагог, історик церкви В. Біднов. Освітню діяльність В. Біднов здійснював, спочатку працюючи в початкових школах, а згодом - у Катеринославській семінарії, а також Кам'янець-Подільському українському інституті. В освітній діяльності вчений використовував відомості, отримані в ході наукової роботи, зокрема дані про історію Катеринославської єпархії, біографічні відомості про видатних діячів, про освіту, культуру й церковну організацію доби Запорізької Січі та після її зруйнування. До того ж він був активним членом катеринославської «Просвіти» (що дозволяло завдяки громадській спрямованості залучити до освітньо-виховного процесу верстви населення, не охоплені навчанням у початкових, середніх та вищих закладах), редагував «Вісник товариства «Просвіта» й український відділ газети «Наше життя». В. Біднов очолював місцевий філіал Учительської спілки та ініціював (і очолив) проведення Губернського українського національного з'їзду в Катеринославі.

Наприкінці XIX ст. на необхідності застосовувати краєзнавчо-екскурсійні форми в народній освіті (спрямованій на підвищення рівня знань широких верств

населення, рівня самосвідомості, формування активної громадської позиції та власної позиції щодо різноманітних подій та явищ суспільного та політичного характеру) наголошували видатні діячі культури, письменники, митці, зокрема М. Максимович, І. Крип'якевич, М. Костомаров, В. Антонович, М. Аркас, Я. Портацький, Я. Головацький, І. Франко та ін.

На початку ХХ ст. політичні чинники з одного боку (утворення нової держави - СРСР, формування нового політичного світогляду, перебудова політичної картини світу, шкільна реформа тощо) та педагогічно-еволюційні фактори з іншого (урізноманітнення форм та методів навчання, збільшення інформаційної бази наукового знання, розгалуження науки та ін.) зумовили потребу у формуванні потужної методичної бази шкільної географії із застосуванням краєзнавчих форм навчання для підвищення рівня знань учнів і представників різних верств населення, а також із метою патріотичного виховання, ознайомлення з правилами екологічної поведінки в умовах формування техносфери й антропогенного середовища тощо.

Залучення до політичного апарату колишніх учителів-гуманістів та природознавців українського походження (у різний час посаду міністра освіти обіймали В. Затонський, Я. Ряппо, М. Скрипник, К. Дубняк та ін.), укріпило позиції українського національного виховання, у тому числі краєзнавчої освіти. Зокрема, перший нарком освіти Радянської України В. Затонський вважав наближення школи до життя головним завданням країни. На його думку, було вкрай важливо навчити дітей застосовувати набуті знання й навички в професійній діяльності, для чого було потрібно створити методичну базу з навчання географії, зокрема, створити в школах сільгоспкабінети й на їх базі - різноманітні гуртки, товариства та об'єднання, у тому числі товариства юних натуралістів (юннатів) тощо.

У цей час упроваджували ідеї так званої «трудової» школи, що поєднувала навчання з практичною діяльністю. Беручи участь у практичній діяльності, учні мали можливість краще пізнати свою Батьківщину та визначити, у якій галузі вони можуть принести найбільше користі. Вагомий внесок у розвиток цих ідей зробив М. Яворський, який всебічно підтримував краєзнавчий рух. Він очолив створений у 1925 р. Український комітет краєзнавства (УКК), що тривалий час залишався головним керівним органом у сфері краєзнавчих досліджень та краєзнавчої освіти. УКК надавав величезного значення школі як осередку краєзнавчої роботи, як «першій інстанції виховання народних мас», упорядковував та підтримував діяльність краєзнавчих музеїв різного рівня, забезпечував розгортання краєзнавчого руху на теренах України.

Вбачав у краєзнавстві перспективний засіб розвитку сільських шкіл і М. Грищенко. При цьому він особливу увагу приділяв екскурсійному методу та роботі учнів під час таких занять - зарисовуванню, записуванню тощо.

Принципи трудової школи в позакласній роботі впроваджував І. Ткаченко, який організовував плідну навчально-дослідну роботу на шкільних майданчиках. М. Стельмахович - провідний фахівець з етнопедагогіки - вважав одним із найважливіших завдань освіти дотримання етнонаціональних традицій у навчанні та вихованні.

На початку 30-х рр. набув поширення юннатівський рух, що об'єднав як учителів-керівників, так і дітей різного шкільного віку. На початковому етапі

дітей навчали шанобливо ставитися до природи, поважати життя, правильно поводитися в природному середовищі. Зокрема, було запроваджено святкування днів Землі, птахів тощо. За часів колективізації й індустріалізації роль цього руху перебільшували, орієнтували його на сільськогосподарський напрямок виховання - дітей привчали знищувати «шкідників», залучали до сільгоспробіт тощо. Сьогодні поставлено під сумнів існування «добрих» та «поганих, шкідливих» рослин і тварин, що знову знаходить відображення в позакласній роботі.

Як окремий напрям розвивалася шкільна музейна робота - спосіб забезпечення спадкоємності поколінь у сфері матеріального та духовного життя суспільства. Музейна справа бере свій початок з античності, з часів створення перших публічних музеїв та формування приватних зібрань, але суто педагогічна функція краєзнавчих музеїв при шкільних та позашкільних установах сформувалася наприкінці ХІХ ст. Майже за півтора сторіччя музейний складник позакласної роботи пройшов складний шлях розвитку й на сьогодні становить провідну галузь упровадження головних принципів позакласної освіти.

Позакласну краєзнавчу роботу як один з основних засобів вивчення історії, географії, природи певної території, чинник комуністичного ідейного виховання в різні часи розглядали провідні вчені, педагоги, методисти: В. Багрій,

І. Безкоровайний, П. Іванов, Т. Поздняк, А. Сейненський, В. Смирнов, А. Хоптяр та ін. На сучасному етапі позакласна робота набуває особливого значення. Доцільність застосування краєзнавчих та туристичних форм в освіті обґрунтовано педагогами, методистами, вченими - В. Обозним, М. Кострицею, М. Крачилом, В. Серебрієм, Л. Зеленською, О. Тімець та ін.

Нині успішно впроваджують у життя принципи позакласної освіти на базі численних позашкільних закладів - будинків молоді, культури, дитячих обласних та районних центрів дитячої творчості тощо. Найбільш прогресивні в цьому плані є міста Дніпропетровськ та Кривий Ріг, де діють потужні позашкільні центри дитячої творчості. Зокрема, яскравим прикладом всебічної освітньої діяльності може бути Дитячо-юнацький центр міжнародного співробітництва «Колобок», на базі якого діють численні туристсько-краєзнавчі гуртки, курси для учнів та вчителів, де проводять масштабні краєзнавчі дослідження (у тому числі за підтримки ДНУ), здійснюють масові спортивні й святкові заходи (виставки, зльоти, змагання, туристичні походи тощо).

Питання для обговорення

1. Способи виховання в давньому світі (Давня Греція та Рим, Давній Схід).
2. Способи виховання особистості в епоху Відродження. Формування уявлень про екскурсію як провідний метод виховання.
3. Розвиток туристичних форм виховання в Російській імперії (на прикладі Катеринославської губернії). Діяльність І. Акінфієва, Д. Яворницького та ін.
4. Розвиток туристичних форм виховання в СРСР.
5. Тенденції розвитку туристичних форм освітньо-виховного процесу в сучасній українській освіті.

Завдання

1. Скласти таблицю за зразком (табл. 1), де вказати: етапи розвитку ТКР в Україні; країни, де запроваджували прогресивні педагогічні ідеї; авторів цих ідей

(педагогів, філософів, просвітників, методистів, керівників державного апарату, науковців) та наукові школи.

Таблиця 1. Етапи становлення та розвитку позакласної роботи як форми освітньої діяльності

Назва історичного етапу		Країни	Час (тривалість)	Педагогічні ідеї	Представники
Античність					
Середньовіччя					
Новий етап	Епоха				
	Доба				
	Радянський етап				
Новітній етап					

2. Скласти таблицю за зразком (табл. 2), де проаналізувати діяльність видатних педагогів, які розробили інноваційні методи й технології навчання, поглибили та розширили методику ТКР. У таблиці обов'язково зазначити внесок І.-Г. Песталоцці, Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Дістверга, С. Русової, Р. Штейнера, С. Френе, Ж.-О. Декролі, К. Ушинського, Л. Виготського, С. Шацького, К. Роджерса, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, І. Іванова (метод колективних творчих справ), В. Шаталова, Дж. Дьюї, О. Коберника (метод проектів).

Таблиця 2. Історія впровадження інноваційних технологій навчання в туристично-краєзнавчій роботі

ПІБ педагога	Головні праці	Сутність інновації

3. Підготувати розширену доповідь про одного з видатних діячів, які втілювали в життя педагогічні ідеї єдності ТКР та шкільного навчально-виховного процесу (за варіантами):

1) І. Акініф'єв;	7) С. Рудницький;	13) А. Макаренко;
2) І. Франко;	8) Ярослав Мудрий;	14) Еразм Роттердамський;
3) М. Скрипник;	9) С. Русова;	15) М. Ломоносов;
4) В. Діброва;	10) Ж.-Ж. Руссо;	16) В. Сухомлинський.
5) Д. Яворницький;	11) Я. Ряппо;	
6) Г. Сковорода;	12) В. Біднов;	

Запитання для самоперевірки

1. Чому саме на початку ХХ ст. ТКР починає формуватися як вид освітньої діяльності?

2. Які фактори сприяли розвитку краєзнавства у 20 - 30-ті рр. ХХ ст. в Українській РСР?